

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРІЕ

ИЗСЛЕДВАНІЯ И МАТЕРІАЛИ

ТОМ XIII

ДО ПИТАННЯ ПРО ТРАДИЦІЙНУ КЛАСИФІКАЦІЮ БОЛГАРСЬКИХ ГОВІРОК В УКРАЇНІ

Валентина Колесник

Болгарські етнічні анклавни України неодноразово обиралися об'єктом дослідження в лінгвістичному, етнографічному, історичному аспектах. Особливої уваги було присвячено болгарським говіркам – унікальній скарбниці свідчень про сучасне й минуле болгарської мови. Їхньому описові присвятили свої праці відомі дослідники – Ю.І.Венелін, М.С. Державін, С.Б.Бернштейн та багато учнів його наукової школи. Але і сьогодні ці говірки привертають увагу славістів і болгаристів. Вони стали предметом докладного картографування в «Атласі болгарських говорів в СРСР», суттєво доповнивши інформацію до фундаментальної лінгвогеографічної праці «Български диалектен атлас (БДА)». Болгарські говірки були уже предметом спеціальних досліджень і монографічних описів за окремими говірками, а також у синтетичному дослідженні І.А.Стоянова «Болгарська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики». Іншою спробою синтезу інформації про говіркові і писемно-літературні різновиди побутування болгарської мови в Україні є праця «Мова болгар України в її усній та писемній формі».

Відновлюється робота з дослідження болгарських говірок в Одеському національному університеті ім.І.І.Мечникова в 90-ті роки. Зокрема і нами опубліковано кілька монографій та описів діалектної системи окремих говірок у започаткованій серії «Българските говори в Украйна» та щорічнику «Одеська болгаристика».

Картографування діалектного матеріалу, зібраного у болгарських говірках України й Молдови у 50-тих рр., дозволило визначити типи переселенських говірок та з'ясувати їх генезу. Зокрема встановлено, що переселенські болгарські говірки поділяються

на: вільшанські, чушмелійські, чійшійські, балканські, фракійські, західноболгарські (одна) та східнородопські (одна) [АБГ, с. 32-41].

Класифікація болгарських переселенських говірок можлива 1) за фонетичними ознаками, зокрема за рефлексами *ятя*; 2) за розташуванням стосовно діалектного оточення; 3) за формою артикля іменників чоловічого роду.

На фонетичному рівні найбільш поширеною є класифікація болгарських говірок за рефлексами *ятя*. Уся розмаїтість болгарських діалектів метрополії традиційно вміщується у їх поділ на східні й західні. В основу такого поділу болгарських говорів на східні та західні покладено рефлекси пл. **ѣ* (*ятя*). Ця межа, яку у болгаристиці прийнято називати *ятевою*, проходить від гирла ріки Віт орієнтовно через міста Плевен, Луковіт, Пазарджик, Мельник до міста Солунь (Фессалоніки). В західноболгарських говірках в усіх позиціях в слові на місці *ятя* маємо рефлекс – *е* (*лето* – *летен*, *вера* – *верен*, *гулем* – *гулеми*), на сході – *'а* під наголосом і перед складом з твердим приголосним: (*л'ато* – *летен*, *в'ара* – *верен*, *т'асна* – *тесен*). Ятева межа є лінгвістичним критерієм поділу говорів, з якою просторово збігається низка етнографічних та етнокультурних меж. Так, на захід від ятевої межі поширені пісенне багатоголосся, двоголосий спів, традиційні танці – «четвірне хоро», «четвірка», «малашевське», «мельничке», що танцюють особливим способом – «за пояс», а також білий чоловічий національний костюм, тому жителів цих районів називають ще «білодрешківці» [Вакарелски, с.147]. Відомий болгарський етнограф Хр.Вакарельський, досліджуючи термінологію декоративної техніки і прикрас у болгарських говірках, дійшов висновку, що білий національний слов'янський костюм у Фракії і Дунайській рівнині був витіснений східним малоазійським одягом, що зумовлено контактами із Середземномор'ям. Проникнення чорного одягу доходить до ятевої межі, як і поширення деяких обрядів. Диференціація *схід* – *захід* є характерною не тільки для видів одягу, але й для типів будівництва, церковної архітектури, знарядь землеробства, видів ремесел і т. ін.

З погляду діалектології наведена класифікація можлива як за рефлексами **ѣ*, так і за рефлексами носових голосних, розвитку надкоротких голосних (т. зв. ерів) та ін. [Стойков, 2002]. У ділянці морфології рисами, які диференціюють болгарський континуум, є закінчення дієслів теперішнього часу I і II дієвідмін в 1 ос. мн. У північно-східному ареалі це закінчення *-м* (*четем*, *говорим*), а в західному – закінчення *-ме* (*четеме*, *говориме*). Для вихідців із Ямбоського округу характерним є, наприклад, особливе

співвідношення закінчень дієслів у 1 ос. однини і 3 ос. множини.: *ас рабута, рива, кришта*, але *те рабутът, ривът, криштът* (пор. літ.: *аз работа, те работят*) [Колесник, 2001, с. 172-173].

Болгарський діалектологічний атлас (БДА, БДАО) засвідчив існування широкої перехідної зони на різних мовних рівнях між східними і західними говорами [Кочев, 1991; Младенов М, 1973]. Ця зона не накладається на основну ятеву ізоглосу, а охоплює широке пасмо, що включає як східні, так і західні говори.

Розгляд діалектної диференціації метропольного болгарського континууму важливий з огляду на те, що діалектний тип говірок, які лягли в основу переселенських, виявився детермінатором структури цих говірок і, частково, їх наступних змін.

Оскільки переселення болгар у Бессарабію здійснювалося переважно з північно-східних і південно-східних болгарських земель то майже усі ці говори (крім Терновки в Приазов'ї) належать до східних. Тому в класифікації болгарських говірок в Україні релевантним виявляється протиставлення північні – південні болгарські говори. Найбільш відчутно це протиставлення виявляється на фонетичному рівні і насамперед за рефлексами *ѣ, зокрема в позиції перед наступним м'яким приголосним: у говірках північно-східного типу це рефлекс – *е* (*летен, верен, гулеми*), а в говірках південно-східного типу – *'а* (*л'атен, в'арен, т'асин*).

Діагностуючими є також і ступінь редукції ненаголошених голосних, стабільність/нестабільність фонеми /x/, наголос у формах дієслів наказового способу, частка у формах дієслів майбутнього часу та ін. У цілому в болгарських говірках в Україні північно-східного типу виявлено риси й тенденції, властиві вокалічним мовам, а в говірках південно-східного типу переважають риси консонантних мов [Колесник, 1996, с. 55]. На лексичному рівні при розмежуванні північ – південь найбільш характерними є протиставлення *дъщеря* – *щерка* 'дочка', *стан* – *разбой* 'ткацький верстат', *зеле* – *лахна* 'капуста', *гълча* – *хуртувам* 'розмовляти' та ін.

Спільність південних говорів підтверджують і свідчення БДАО. Поділ континууму на північ – південь виявляється насамперед в акцентології: тенденцією південних говорів до переміщення наголосу на перший склад, що підтверджують карти 'наголос у іменниках *момче, жена, мома, брашну, сяну* та у формах 2 особи однини дієслів наказового способу'. Спільність південних говорів виявляється й на інших мовних рівнях. Так, у південному ареалі поширеними є збережені староболгарські форми знахідного відмінка іменників

n-основ: *камен, ремен, кремен, ечмен*, це свідчить про давність розмежування північ–південь, що неодноразово підтверджували дослідники [Бояджиев, 1991]. Цей розподіл, можливо, відбиває колишню спільність усіх південноболгарських діалектів.

Серед переселенських болгарських говірок України представлені, в основному, говірки північно-східного, південнобалканського, підбалканського та східнофракійського типів.

2. Класифікація говірок за розташуванням стосовно діалектного оточення.

За розташуванням стосовно діалектного оточення переселенські болгарські говірки поділяються на два типи: говірки компактного розташування – на півдні Бессарабії, та острівні говірки – у північних районах Одеської, у Николаївській, Кіровоградській областях та в Криму. До говірок першого типу належать говірки сіл, розташованих у Болградському, Ізмаїльському, Тарутинському, Саратському та Арцизьському р-нах Одеської обл., де села здебільшого мононаціональні, а мешканці зберігають давні, вихідні для етапу переселення, риси діалекту. Це говірки сіл Городне (Чійшія), Зоря (Камчик), Виноградівка (Чумлекьой), Євгенівка, Криничне (Чушмелія), Кирнички, Рівне (Купоран), Суворово, Кубей, Ярове (Гюльмен) та ін. До острівних належать говірки смт. Вільшанки (Кіровоград. обл.), с. Тернівки (Миколаїв. обл.), Знам'янки (Катаржино), Кубанки, Свердлове (М.Буялик), Благоеве (В.Буялик), які перебувають у відриві від основного компактного болгарського діалектного масиву і зазнають інтенсивного впливу говірок інших мов, з якими контактують.

3) Класифікація говірок за формою артикля іменників чоловічого роду

Беручи за основу класифікації форму артикля чоловічого роду, необхідно виділити серед фракійських, мізійських та балканських говірок *o*-говірки (з формами *мъжо, снего, крако*) і *ъ*-говірки (*мъжь, снегъ, кракъ*).

Серед переселенських болгарських говірок балканського типу дослідники розрізняють балканські *ъ*-говори і балканські *o*-говори [АБГ, с. 32-41]. Говірки чушмелійського і вільшанського типів також належать до *o*-діалекту. Тобто, вільшанська говірка за ознакою членної форми, на відміну від говірок чійшійського типу, об'єднується із шуменським діалектом (чушмелійською говіркою). Болгарські говірки вільшанського типу належать до північно-східних болгарських говорів *o*-діалекту; на думку Л.Мілетича, носіями *o*-діалекту

Сілістренського округу є переселенці з Разграду – *шиковці* та *гребенці* [Милетич, 1989, с. 27].

До *вільшанського типу* належить говірка смт. Вільшанки, Кіровоградська обл., жителі якої недалеко від селища утворили декілька хуторів – *Мала Мазниця*, *Мала Вільшанка*, *Добре*, *Станкувате*. Сmt. *Вільшанка* є першим компактним болгарським поселенням на території колишньої Російської імперії, засноване в 1774 р. переселенцями із с. Алфатар Сілістренського округу поблизу Сілістри та першої болгарської столиці – Пліски. Генетично ця говірка, як і шуменська, пов'язана із південноболгарськими діалектами – південнофракійськими і східнородопськими. Фонетична, граматична і лексична система говірок вільшанського типу досліджена учасниками експедиції під керівництвом С.Я.Бернштейна в 50-і роки. Серед найважливіших фонетичних особливостей слід відзначити те, що під наголосом *ъ* вимовляється як *e* широкое (*Милетичове e*). Подібну вимову *ъ* фіксує Л.Милетич і в деяких балканських говірках (тетевинських та еркечських) [АБГ, с. 36]. Ця фонетична особливість не характерна для чийшійських і чушмелійських бессарабських говірок, а зустрічається і зараз в деяких говірках балканського типу на Одещині. Носії цих говорів у правописі помічають його як російське *э*: *чурбэ*, *зэрну*, *дэски*. Вимова *ъ* в закінченнях іменників жіночого роду на *-а* (*вудь*, *главь*) і в закінченнях дієслів 1 особи однини та 3 особи множини теперішнього часу (*перъ*, *предъ*, *седъ*, *пекът*, *стригът*) зближує вільшанські говірки з іншими східноболгарськими – чийшійськими і чушмелійськими [АБГ, с. 36], а м'якість приголосних, в тому числі кінцевих приголосних в словах типу *д'ен'*, *кон'*, *пирон'*, *з'ет'* – з чушмелійськими.

На місці *ята* у вільшанських говірках знаходимо північно-східний тип чергування *a/e*: *б'ал-б'ели*. Але в кінці слова під наголосом вимовляється *-а*: *дв'а*, *дубр'а*, що характерно для південнобалканських говірок. Типовим для південнобалканських говірок є і збереження фонем *x* в усіх позиціях в слові: *хубаф*, *сух*, *бяха*, що характерно і для вільшанських говірок, наявність африкат *дж* і *дз*, лексем *дълк*, *вълк*, *фътри*, *кладенец*, *уол*, *шепа*, *жетва*, *девендесе* та ін. Наголос на першому складі у іменників середнього роду (*брашну*, *месу*) та у формах множини іменників чоловічого роду (*столуви*, *волуви*, *бръгуви*) зближує вільшанські говірки з чушмелійськими, фракійськими та східнородопськими [АБГ, с. 36]. У вільшанській говірці діалектологи фіксують значну кількість раритетів ще у 50-і рр. [Бунина, 1953; Колесник, 2000]. Це назви їжі: *плак'ета*, *писм'ед'а*, *куконки*,

джандра, назви одягу – *гуте, кават, гуня, гислюк, пузуник*, назви тварин – *макъ, раца*, архаїчні слов'янські лексеми – *штени* ‘дитина’, *лици* ‘щока’ та деякі інші.

До *чушмелійського типу* належать говірки с. Криничне і частково говірка с. Кубей. Село *Кубей* (Болградського р-ну) засноване між 1809 і 1816 р. болгарами і гагаузами. Болгари є переважно носіями південнобалканського сливенського говору, але зберігають і особливості шуменського (чушмелійського) діалекту. Докладно цю говірку описала З.Барболова [Барболова, 1999], етнографічні особливості – А.А.Пригарін [Пригарин, 2002] та А.В.Шабашов.

Село *Криничне* Болградського р-ну (до 1947 р. с. *Чешма-Варуїта*) засноване в 1813 р. переселенцями або із с.Каспичан Шуменського округу, або зі Смядово і Кьопеклій (суч. Градинарово) Варненського округу [Шабашов, 1999, с. 92]. Це так звані *Съртски села*. Мова йде про говірки 11 поселень, що знаходяться в районі «Сърта» (Шуменської околії): Кюлевча, Каспичан, Марково, Косово, Снежина, Градинарово, Неново, Равна, Кривня, Черковна, Овчарово [Александров, с. 65]. Села знаходяться на території між Шуменом, Преславом, Новим Пазаром та Провадією, тобто там, де процвітала в УП ст. культура Першої болгарської держави.

В Бессарабії болгари поселилися в селах: Чешма-Варуїта, Бабелі, Анадолі і Кубей. В 1860 р. частина населення переселилася в Таврійську губернію (в сс. Богданівка і Степанівка). Майже не залишилося болгарського населення в Анадолі [АБГ, с. 54]. Усі болгари виїхали із с. Бабелі [АБГ, с. 15].

Мешканці села Криничне однорідні в лінгвальному й етнографічному відношеннях. На думку В.К.Журавльова, носії шуменського говору відрізняються своєрідним діалектом, архаїчністю побуту і сильним тюркським субстратом [Журавлев, с. 18]. Глибоку архаїчність побуту мешканців цього села відзначав свого часу М.С.Державін, зазначаючи: «Це село дало мені найбільш повний етнографічний матеріал, настільки повний, що в інших селах тієї ж Бессарабської губернії я знаходив тільки уламки того побуту, який мною був записаний саме в цьому селі» [Державин, с. 49]. Любомир Мілетич вважав сиртські говірки найбільш архаїчними серед мізійських. Б.Цонєв стверджував, що носії цих говірок переселилися з півдня. Відомі російські болгаристи Г.Клепікова і Т.Попова на основі даних другого тому БДА з'ясували, що сиртська говірка є північно-східною, мізійською [Клепкова, 1968, с. 98-104]. Деякі так звані «південні» особливості (характер наголосу, рефлекс *ятя*, особовий займенник

ср. р. **и**) фіксуються авторами БДА і в говірках сс. Новозагорського округу, Преславського та Разградського.

Усі учасники дискусії, однак, визнають факт існування у говірці архаїчних особливостей. В галузі фонетики це перш за все «залишки носових в лексемах *пиндисе, дивиндисе, сякънде, никънде, някънде, пъндар, гънглив, унензи, унънзи* та ін.» [Александров, с. 67]. Специфічною особливістю говірки є і артикль іменників чоловічого роду –*о* (*крако, сино, нусо*) та –*у* в суф. –*ък*: *читвъртук, петук, вътук* та ін. В сиртських говірках відсутні фонем *ф, х*, тому «функції фонем *в, ф, х* бере на себе фонема *w*, а звук *у* є її варіантом»: *пяу* (пях), *шкау* (шкаф), *ръкау* (ръкав), *уро* (хоро), *баур* (бахур), *Питроуд 'ен'* (Петровден) та ін.

В галузі морфології найбільшу кількість архаїчних особливостей зберігають займенники, зокрема питальні *кутри, кутра, кутро*, які фіксуються і в родопських говірках.

Сиртські говірки зберігають і багато архаїчних лексем, які не вживаються в інших болгарських переселенських говірках, але мають паралелі в інших слов'янських мовах: *дряу* (дърво), *жерка* (воденица), *кликам* (викам), *зоре* (утре), *нине, анине* (сега) *вешти* (още) – 'ще', *гъна* (вдигна) – 'підняти', *ягуда* (черниця) – 'шовковица', *лици* (бузи) – 'щоки' та ін. [Александров, с. 67].

Членна форма не завжди може служити класифікаційною ознакою, тому що за іншими важливими ознаками вільшанські і шуменські говірки мають істотні розходження [АБГ, с. 36]. Різні риси пов'язують обидві групи з південнобалканськими говорами.

Говірки балканського типу поділяють на 2 групи за формою артикля чоловічого роду: балканські *ъ*-говірки і балканські *о*-говірки. С.Стойков вказує на членну форму *ът, ъ* як на спільну характерну рису всіх балканських говірок. Дійсно, для більшості балканських говірок метрополії цей артикль є характерним. Однак є балканські говірки, у яких знаходимо артикль –*о*, і вони належать, за класифікацією С.Б.Бернштейна, до *балканських о-говорів* або *о-діалекту*. В Україні такими є говірки с.с. Задунаївка, Нова Іванівка, Рівне (Купоран), Виноградівка (Бургуджі). Укладачі АБГ відзначають, що жодний із балканських говорів *о-діалекту* не описаний у роботі М.С.Державіна [АБГ, с. 3].

Село *Виноградівка* Арцизького р-ну (до 1948 р. с. *Бургуджі*) засноване в 1830 р. переселенцями з району східної Старої Планини – із села Горно Бургуджі (суч. Горно Александрово) Сливенського округу. Ця ж, «у мовному й етнографічному відношеннях найбільше змішана»

група болгар заселила с. Нову Іванівку, Задунаївку Арцизького р-ну і с. Рівне Тарутинського району [Шабашов, 1999, с. 74].

Село *Нова Іванівка* Арцизького р-ну (до 1940 р. с. *Іваново, Ески-Кубей*) заснована в 1822 р., вихідцями із с. Гебедже (суч. Білослав) Варненського округу. Мешканці села є носіями східнобалканської говірки *о*-діалекту, близької до говірки с. Задунаївка. Особливість говірки відзначена у термінології спорідненості – чоловіка сестри матері і чоловіка сестри батька називають *уйчо*, так само, як і брата матері. Як зазначають етнографи «Серед болгар метрополії ця особливість характерна для району м. Плевен і на північ від нього» [Шабашов, с. 98].

Село *Рівне* Тарутинського р-ну (до 1944 р. с. *Купоран*) засноване в 1830 р. переселенцями із с. Копоран (суч. Порой) Бургаського округу. Це носії східнобалканського *о*-діалекту, які займають особливе місце всередині своєї групи, виявляючи багато спільного із сливенцями. Дослідники говірки відзначають наявність значного тюркського субстрату [АБГ, с. 72]. Своєрідна, не стільки лексично, скільки структурно, номенклатура спорідненості купоранців – вихідців із району Східної Старої Планини, яку етнографи пояснюють впливом тюркської системи спорідненості [Шабашов]. Купоранська говірка суттєво відрізняється від інших *о*-говірок і зближується з говірками сливенського діалекту, водночас близька і до бургуджійської говірки.

На думку укладачів АБГ, балканські говори *о*-діалекту не становлять стійкої єдності й за іншими ознаками, вони надзвичайно різномірні за своїм складом і не мають якоїсь внутрішньої єдності [АБГ, с. 38]. Проте етнографи відзначають спільність у виявах духовної культури: деякі міфологічні персонажі відомі, наприклад, тільки носіям *о*-говорів і не зустрічаються в інших говірках. Так, еортонім *Драгайка* був поширений у Північно-Східній Болгарії, причому в болгар, які є носіями *о*-діалекту (с. Вільшанка); у вихідців із Північно-Східної Болгарії носіїв *ъ*-діалекту свято називається *Йеньовден* [Диханов, с. 166].

До балканського *ъ*-діалекту належать говірки сіл: *Виноградне* Болградського р-ну (до 1945 р. с. *Хасанбатир* і *Хасан-Батир*) засноване в 1830 р. переселенцями із с. Карапча (суч. Маломир) Ямбольського округу, представниками південних балканців із сильним фракійським впливом. Відмінною рисою цієї групи болгар є специфічний термін для позначення дружини батькового брата – *стрина*.

Село *Виноградівка* Тарутинського р-ну (до 1946 р. с. *Чумлекійой, Чумлекьой*) засноване в 1830 р. переселенцями із села Чумлекьой

(суч. Ботево) Ямбольського округу. Чумлекійці проживають нині і в інших селах Тарутинського району, зокрема в Євгенівці [Колесник, 2001; Пригарин, 2003].

Село *Дмитрівка* Татарбунарського р-ну (до 1940 р. с. *Дельжилер*) за даними АБГ засноване в 1830 р. балканцями зі Сливенського округу.

Село *Петрівськ (Петросталь)* Тарутинського р-ну засноване в 1829 році німцями-колоністами; болгарське поселення виникло тут із 1919 року, коли під час земельної реформи болгари-твардичани, що здавна працювали наймитами, отримали тут землю. Переселенці з Твардиці є носіями сливенського ь-діалекту [Зеленина, 1981; Котова, 1950; Стойков, 1958].

Село *Ярове* Тарутинського р-ну (до 1945 р. с. *Дюльмен, Гюльмен*) засноване в 1830 р. переселенцями із с. Гюлемяново (суч. Роза) Ямбольського округу. Носії південнобалканського ь-діалекту, так званої чумленсько-твардицької підгрупи. Переселенці з цього села (гюльменці) нині мешкають і в інших селах Тарутинського району, найбільше – в *Євгенівці* [Колесник, 2001].

Говірки сіл Твардиця, Виноградівка (Чумлен), Ярове, Горіхівка, Виноградне, Каланчак, Дмитрівка, Кирнички, Голиця, Делени С.Б.Бернштейн відніс до *чумленсько-твардицької* підгрупи, називаючи їх сливенськими [АБГ, с. 38]. Проте наші дослідження засвідчили, що ці говірки не є лише сливенськими, а здебільшого ямбольськими (говірки с.с. Ярове і Кирнички) або належать до іншого підбалканського типу.

Село *Євгенівка* Тарутинського району (Арса) заснована у 1910 р. болгарами – переселенцями з с. Ярове, Рівне, Виноградівка (Чумлекіюй), а в 1920 р. доселена вихідцями з Твардиці [Колесник, 2001; Пригарин, 2003]. До говірок змішаного балканського ь-типу належить і говірка с. *Червоне* (пізнього заселення).

Село *Зоря* Саратського р-ну (до 1949 р. с. *Камчик*) засноване в 1830 р. двома групами болгар з Бургаського округу: із району долини р. Камчія (суч. Прилеп) – носії балканського ь-діалекту, та із с. Гьокчевиран (суч. Подвис) – носії фракійського говору [Георгієва; Златова]. Говірка досліджена С.І. Георгієвою.

Село *Кирнички* Ізмаїльського р-ну (до 1947 р. *Фантина-Дзінлор*) засноване в 1814 р., але болгари переселилися сюди в 1830 р.: більша частина із села Гидиклій (суч. Челник) Ямбольського округу і менша – із с. Касапляр (суч. Дибич) [Барболова, Колесник, 1998].

Серед балканських ъ-говірок розрізняють дві підгрупи: чумленсько-твардицьку і болгарську. До останньої належать говірки сс. Жовтневе, Табаки, Висилівка, Виноградне (Курчі), Богате, Кубей та м. Болграда.

До чумленсько-твардицької підгрупи належать говірки сс. Виноградівка (Чумлен), Ярове (Гюльмен), Рівне (Купоран), Виноградівка (Бургуджі), Дмитрівка (Делжилер), Делени, Виноградне (Хасан-Батир), Голиця, Горіхівка, Каланчак, Кирнички, Зоря, Петрівка. Вале-Пержі (Молдова), Кірютня (Молдова), Твардиця, Комрат [АБГ, с. 38].

До східнофракійських говірок належать говірки сіл: *Кулевча*, *Кубанка*, *Благодієво*, *Свердлово*, *Лощинівка*, *Новосільське (Енікьой)*, *Острівне (Кот-Китай)*, *Старий Троян*, *Суворово*, *Тернівка*, *Холмське (Селіоглу)*, *Знам'янка (Катаржино)*, *Старий Крим*, частково *Василівка (Вайсал)*, *Зоря (Камчик)* та деякі інші.

Село *Кулевча* Саратовського р-ну (до 2016 р. *Колісне*, до 1946 р. *Кулевча*) засноване в 1830 р. болгарами-фракійцями, переселенцями із с. Кюлевча Шуменського округу, де здавна жили і фракійці. Але сучасна говірка с. Кюлевча Шуменського округу не належить до фракійських, вона належить до сиртських говірок, представником яких в Україні є говірка с. Криничне (Чушмелій).

Село *Лощинівка* Ізмаїльського р-ну (до 1947 р. с. *Кайракля*) засноване в 1821 р. [Історія, с. 459]. Досліджувалась Є.В.Чешко [Чешко, 1952].

Село *Суворово* Ізмаїльського р-ну (до 1941 р. *Шикірли-Китай*, *Шекерлик-Китай*) засноване між 1815-1819 рр. переселенцями із с. Козлоджа (нині Суворово) Варненського округу [Шабашов, 1999]. Фракійські особливості побуту і мови описані Е.І. Зелениною [Зеленина, 1955] та П.Ю. Боковою [Бокова, 2000].

Село *Знам'янка* Іванівського р-ну (до 30-их рр. ХХ ст. *Катаржино*, до 1961 р. с. *Сталіно*) засноване в 1806 р., ймовірно, переселенцями сіл Бургаського округу, носіями східнофракійського говору. У середині ХХ ст. сюди доселена велика група українців із західних районів України, яка нині приблизно дорівнює чисельності болгар. Ця унікальна в соціолінгвістичному відношенні ситуація ще не досліджена лінгвістами.

Розрізняють одеську (сс. Кубанка, Благодієво, Свердлово, Знам'янка, Колісне) та ізмаїльську (Суворово, Лощинівка) групи фракійських говірок.

Обидві групи зазнали значного впливу українських говірок. Саме тут розповсюдженими є лексеми: *балакам, балачка, вікно, сірники, драбина, карпетки, бідарка, погріб, картуз, твінчи, цап, снідаме* та багато інших.

Носіїв фракійських говірок у Бессарабії до 1860 р. було значно більше. Зараз вони мешкають у Приазов'ї, їх говірка зазнала там значних змін.

Фракійські говірки зберігають тенденцією південних говорів до переміщення наголосу на перший склад, що підтверджують карти 'наголос у іменниках *момче, жена, мома* та у формах *2 особи однини* дієслів наказового способу' (типу *преда, пера*), зберігаються староболгарські форми знахідного відмінка іменників *n*-основ: *камен, ремен, кремен, ечмен* та ін.

Для більшості фракійських говірок характерним є південно-східний тип вимови *ятя*: *б'ал-б'али*, в усіх позиціях вимовляється -'а: *дв'а, дубр'а, зл'а*; відсутнє чергування *a/e* після м'яких приголосних та шиплячих: *ж'аба – ж'аби, ч'аша – ч'аши, ш'апка – ш'апки, ушч'ар' – ушч'ари*, але *Стуйан – Стуйен'е*; артикль іменників чоловічого роду –о (крім говірки с. Благоєво та Острівне); присвійний займенник – *незин, нензи*; слабша редукція ненаголошених голосних; кореневий наголос у словах ср. роду: *с'ану, момче, сърце, месу, д'ат'е*, наголос на першому складі і в дієсловах: *донеса, занесе, раскажа, операм, направа, раздам, найде, умре, река, закола, упроса, доказвам, копате, печам, орам, заспа, покажа, прочета, испрата* та ін.

Відзначено, що фракійські говірки, як і балканські, не є єдинними. Їх об'єднують наголос у формах наказового способу (*седни, гълчи*) та послідовне вживання *ъ* після плавного (-*ръ-, -лъ-*). У фракійських говірках фіксуються форми дієприкметників *душли, били*, дієслівна форма *бих*, лексеми *штерка* 'дочка', *дудал'а* 'шовковиця', *прижило, приждило* 'ручка відра' [АБГ, с. 240]. Інші дослідники долучають ще лексеми *джубринки* 'шкварки', *пашмол* 'кокон', *кутел, върбило, карпуза, куптор, лахна, л'улек* 'лелека' (Валя-Пержі).

Фракійські говірки мають специфічну весільну термінологію. Як відомо, характерною рисою болгарської весільної термінології є наявність двох заручин – *мальк и голям годеж* (тайних і офіційних). Саме назви заручин відрізняють північно-східні болгарські говірки від південних, для яких характерними є назви *главеш* і *претив*; назва нареченого і нареченої – *главеник* і *главеница*. Найчастіше в інших болгарських бессарабських говірках вживається лексема *годеж* (на-

речений, наречена – *годеник, годеница*), утворена від дієслова *годя* ‘робити заручини, сватати’.

До говірок фракійського типу належить говірка села *Тернівка* – нині селище в межах м.Миколаєва, засноване в 1802 р. переселенцями із південно-східного ареалу Болгарії (селища біля м. Малко Тирново) [Бонева, 1999, с. 207]. Особливості говірки Тернівки вказують на її східнофракійське походження (*тронки*). Разом із жителями с. Знам’янки і с. Кубанки Одеської обл. тернівці творять особливу етнографічну групу серед східних фракійців, генетично пов’язану із західними болгарами [Шабашов, 1999, с. 114].

Це підтверджуються і специфічними особливостями тернівської говірки. В порівнянні з мізійськими та балканськими говірками, та навіть з літературною болгарською мовою в тернівській говірці значно рідше вживаються м’які приголосні. Відсутність їх в кінці слова, відсутній глайд *й* перед *-а* в закінченнях деяких дієслівних форм, *-е* на місці *ятя* в лексемах (*бел, леп, дел, треба, тесто, песна, место, вера, верува, снек, нема* та деякі інші) – усе це зближує тернівську говірку із західноболгарськими говірками. Про мішаний характер говірки свідчить і велика кількість варіативних форм: закінчення іменників *-е /-и* у множині, варіативне закінчення дієслів теперішнього часу у 1. ос. одн. (*чета/четам*) та 3 ос. мн. (*урем/уреме*), варіативність форма аориста та імперфекта, допоміжних дієслів, вказівних займенників тощо. Але переважають фонетичні, граматичні та лексичні особливості, характерні для говірок Південної Болгарії.

Болгарські переселенські говірки мають незаперечне значення для спостережень над мішаними говірками. Навіть та невелика група говірок, обстежених авторами АБГ у 1948 р., дає можливість спостерігати різні типи і різні стадії розвитку мішаних говірок. Є села, у яких із самого початку були заселенні представники різних говірок. В результаті сумісного співіснування в них утворилась єдина говірка, але варіанти у ряді випадків могли зберігатися. Як приклад наводиться говірка с. Чийшія, де мешкають переселенці із різних районів Болгарії – Казанлика, Старої Загори, Варни, Рушука та інших місць [Чешко, с. 232-233].

До *чійшійського типу* говірок належить насамперед говірка с. *Городне* Болградського р-ну (до 1946 р. *Чійшія*). За даними АБГ село засноване в 1813 р., ймовірно, переселенцями із с. Дурбалик (суч. Градини) Добричського округу. Після публікації I та II томів БДА (Югоизточна и Североизточна България) вчені переглянули питання про генезис чійшійських говірок. Найбільш близькою на думку

Г.І.Клепікової та Т.В.Попової є говірка сіл Казанликської околії. За свідченням О.Чешко це можуть бути села Чирпанської, Пловдивської, Карловської та Казанликської околії [Топалова, 2009, с. 167].

Чійшійська говірка, крім Городнього, представлена також мовленням мешканців с. Банівка, Кальчеве, Кам'янка (Ташбунар), Владичени (Імпущита), Нагірне (Карагач), Тараклія (в Молдові), частково м. Болграда (туканська махала), Ізмаїла; крім того говірки вторинного переселення з Бессарабії – Преслава, Інзовки, Банівки Запорізької обл. Староболгарські лексичні елементи цієї говірки і сучасний стан докладно дослідив І.А.Стоянов [Стоянов, 2002, с. 22-102]. Говірки цієї групи інших сіл Бессарабії також були предметом дослідження діалектологів і етнографів [Журавлев, 1953; Топалова, 1995, 2009; Шабашов, 2003]. Архаїчні слов'янські лексеми у чійшійській говірці досліджує І.А.Стоянов. Серед них лексеми: *изпрѣхна*, *зѣмя*, *заюсвам* (болг. літ. заспивам), *ино* (болг. літ. постійно, винаги), *убраз* (болг. літ. лице) та інші.

Лексичні відмінності зафіксовані не тільки між чійшійськими і чувшмелійськими говірками, але і між чійшійськими та балканськими:

балк.	чійш.
чутура	кутел
куйрук	упашка
кантърми	тирбии
калпак	шапка
джуни	бърни
привизло	върбило
каун	пипон
гага	калвун

До чійшійських говірок належить і говірка с. Калчеве, детально описана С.Д.Топаловою [Топалова, 2009].

Село Калчеве засноване переселенцями туканської махали Болграда у 1861 році [Топалова, 2009, с. 30]. С. Д.Топаловою фіксує основні особливості калчевської говірки і характерні діалектні форми, які відрізняють калчевську говірку від ямбольської:

Село *Кам'янка* Ізмаїльського р-ну (до 1941 р. с. *Ташбунар*) засноване близько 1812 р. болгарами-туканцями, ймовірно переселенцями з Преслава та з с. Каяджиктимар (сучасне Тимарево) Шуменського округу. Корінне населення є носієм переважно чійшійського діалекту. Дієслівну систему говірки описав В.К.Журавльов [Журавлев, 1953].

Різноманітність типів мішаних говірок потребує різного підходу при картографуванні. Усі досліджувані села поділяються авторами

АБГ на кілька груп: 1) з єдиною немішаною говіркою; 2) з кількома самостійними говірками; 3) з такими мішаними говірками, в основі яких лежить одна говірка, що визначає структуру говірки в цілому [Чешко, с. 233-234].

До другої групи мішаних говірок, в основі яких лежить не одна, а кілька говірок, належать, наприклад, говірки сел Калинчака, Болгарійки, Кайраклії [Чешко, с. 234]. До цієї групи, на думку укладачів атласу, належить і говірка с. Зоря, де функціонують дві говірки – південна балканська і фракійська. «У Камчику до сих пір чітко розмежовуються дві говірки», – писали автори Атласу [АБГ, с. 14]. Носії цих говірок мешкають у різних частинах села – горній і дольній, на картах говірки мають позначки 46а і 47 б [АБГ, с. 22]. Подібною є вайсальська говірка: носії ямбольської говірки мешкають у «горному» Вайсалі, а носії фракійської говірки – у «дольному» південному Вайсалі.

До мішаних говірок належить і мова мешканців м.Болграда, яка неодноразово була предметом досліджень діалектологів. Першим звернув увагу на особливості болгарської говірки видатний болгарист М.С.Державін, відзначивши риси, що вирізняють сливенські та ямбольські елементи у болгарській говірці. Пізніше – С.Б.Бернштейн у відомій статті «О языке города Болграда». Крім сливенської і ямбольської говірки у Болграді зберігаються ще дві говірки – туканська і кримська. На відміну від двох попередніх, ці назви досить умовні: туканці – перші мешканці Болграда, а кримчани (кримці) переселилися з Таврії. Структура туканських і кримських говірок істотно змінилася під впливом міського койне і в наш час відновити попередній стан говірок вже неможливо. Змінилися фонетична, граматична система говірок і найвідчутнішими є зміни у лексиці. Протягом 200 років у Болграді відбувалася взаємодія кількох говірок, але не стерлися відмінності між сливенськими і ямбольськими говірками, в меншій мірі між туканськими, кримськими. Ця взаємодія призвела до утворення нових, невідомих в Болгарії діалектів, своєрідного нового міського койне. Слід відзначити також, що у Болграді помітним був і залишається вплив болгарської літературної мови.

Західноболгарські говірки зафіксовані в с.Шоп-Тараклія (шопська говірка) і в приазовському селі Тернівка (віденська говірка). Збереглася лише відинська говірка.

Західноболгарські говірки протиставляються східноболгарським за такими основними ознаками: 1) *е* на місці *ятя* в усіх позиціях (*лето-летен, вера-верен, снег-снежен*); 2) слабша редукція ненаголошених голосних; 3) зміна м'якого *к* в *т* і *г* в *д* (*майтя, диран*); 4)

вказівний займенник *тоо*; 5) особовий займенник 1 особи однини – *йа*; 6) третьої особи – *он, она, оно*; 7) флексія –*м* в 1-й особі однини дієслів теперішнього часу (*йа пейем, печем, предем*); 8) відсутність початкового та інтєрвокального *х*, втрата кінцевого *х* у формах аориста; 9) частка майбутнього часу *че* [Бернштейн, Чешко, с. 102]; 10) артикль –*ъ*; 10) відсутність асиміляції у групах *дн, бн* (*гладна, падна, дребни*); 12) відсутність лабіалізації голосних *е, и* після шиплячих (*железо, жиф, живеат, шипар*); 13) наголос на першому складі в лексемах *вода, море, око, брада, глава, месо, трева, годена* та ін. [АБГ, с. 41].

Єдина на території України західноболгарська говірка значно відрізняється від східноболгарської лексичними маркерами, серед яких члени експедиції 1950 р. відзначили такі: *сакам* (в інших говірках *искам* ‘хотіти’), *образи* (в інших говірках *бузи, стърни* ‘щокі’), *песница* (в інших говірках *юмрук* ‘кулак’), *капа* (в інших говірках *шапка, калпак, пос* ‘шапка’), *саджик* (в інших говірках *пирустия* ‘залізні санки, на яких готують їжу на відкритому вогні або в печі’), *дездиме* (в інших говірках *тербиш, кантърми, вожи* ‘віжки’), *любеница* (в інших говірках *диня, карпуза* ‘кавун’), *кукурус* (в інших говірках *папъшой, пашой, мамуля, папур, гълъби* ‘кукурудза’), *пloffка* (в інших говірках *юрдечка, раца* ‘качка’), *пуйак, пуйка* (в інших говірках *мисир, мисирка, куркан, гутка, фиток, фитка* ‘індик, індичка’) та ін. [Бернштейн, Чешко, с. 102]. Авторами АБГ зафіксовані такі лексичні відмінності між шопською та відинською говіркою:

Тернівка	Шоп-Тараклія	
<i>песница</i>	<i>имрук</i>	кулак
<i>капа</i>	<i>шапка</i>	зимова шапка
<i>диня</i>	<i>пълеш</i>	диня
<i>лубеница</i>	<i>диня</i>	кавун [АБГ, с. 41].

Як відомо, у повоєнний час болгарську мову в селах з болгарським населенням в Україні у школах заступила російська, що позначилось на розвитку цих говірок. Унаслідок запровадження викладання в школах та інших навчальних закладах російської мови та активізації міжетнічних контактів відбулися зміни говірок, насамперед на лексичному рівні внаслідок запозичень слів, усталених зворотів; при цьому менш динамічною залишилася фонетична та граматична будова говірок.

Українське і російське мовне оточення щодо граматичної будови відрізняється від болгарських говірок, які в цілому зберіга-

ють балканський граматичний тип: наявність артикля, аналітичні форми майбутнього та складних минулих часів, *да*-конструкції та ін. Оскільки між носіями болгарських говірок і неболгарським оточенням понад 200 років існували контакти і взаємодія різного ступеня інтенсивності, то закономірно ці контакти зумовили зміни структури переселенських говірок і трансформацію артиклевих форм. Найбільш нестабільними в болгарських переселенських говірках є форми артиклю чоловічого роду однини –ъ або –о, які сприймаються носіями говірок як закінчення. У змішаних говірках члена форма –о заступлюється артиклем –ъ.

Сьогодні в болгарських селах Одеської обл. ще стійкою є позиція діалекту, як і позиція російської мови, але простежується тенденція до посилення впливу на мовний розвиток регіону державної української. Можна прогнозувати послаблення позицій російської мови як основної в офіційному спілкуванні, що швидше відбуватиметься в колах інтелігенції і повільніше – у сільській місцевості. Прогнозуємо, що у діалекті поступово збільшуватиметься кількість запозичень з української мови. Випускників шкіл у болгарських селах сьогодні можна назвати білінгвами, полілінгвами (володіють російською, українською та іноземними мовами) і диглосними (спілкуються на рідному діалекті, а в школі вивчають літературну болгарську).

Для досліджуваних говірок характерні ті ж тенденції розвитку, що відзначені діалектологами і для інших діалектних систем:

- 1) зменшується кількість носіїв т. зв. «чистого» діалекту;
- 2) звужується сфера використання говірок;
- 3) творяться мішані говірки (напівдіалекти, регіолекти) внаслідок взаємодії з іншими говірками та інослов'янськими системами;
- 4) спостережено соціальне та ситуативно-стилістичне варіювання діалектів.

Але болгари в Україні, попри дію у різний час несприятливих чинників, виявилися стійкими щодо збереження етнічної самоідентичності. Цьому сприяло його компактне розселення у Прутсько-Дністровсько-Дунайському межиріччі і в Надазов'ї, а також те, що більшість болгар було зайнято у сфері сільськогосподарського виробництва; селянство ж, як відомо, послідовніше й триваліший час зберігають традиції свого народу чи своєї етнографічної групи [Наулко, с. 40]. Чинником, який об'єктивно сприяв асиміляції болгарського етносу, є «їхня близькість за мовою і культурою до східнослов'янських народів, відсутність національної автономії, міграції за межі компактного розселення, урбанізація, етнічно-

мішані шлюби”, а також ослаблення і втрата в минулому зв’язків з метрополією [Наулко, с. 41]. У цілому ж для досліджуваного регіону характерним є незворотний рух у напрямку редукції складних форм традиційної соціонормативної культури. Ця редукція супроводжується і змінами структури говірок внаслідок впливу східного слов’янства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Александров А.* Диалектологические проучвания. – Шумен: Алтос, 1998. – 150 с.
- Атлас болгарских говоров в СССР. -Ч.1.-* Вступительные статьи. Комментарии к картам. – М.: АН СССР, 1958. – 84 с.
- Барболова З.* Особенности на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградский район, Одесская область в Украина // Българските говори в Украина. – Вып.П. – Одеса: Астропринт, 1999. – 152 с.
- Барболова З.* Българският говор в Николаевската Терновка (Украина) // Българските говори в Украина. – Вып.VI. – Одеса: Симекс-принт, 2013. – 352 с.
- Барболова З., Колесник В.* Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия // Българските говори в Украина. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип.1. – 158 с.
- Бернштейн С.Б.* Задачи изучения болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М.-Л.: АН СССР, 1950. –Т. 2 – С.219-224.
- Бернштейн С.Б.* О языке города Болграда // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М.-Л.: АН СССР, 1950. –Т. 2 – С.225-231.
- Бернштейн С.Б., Чешко Е.В.* Опыт классификации болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М.-Л.: АН СССР, 1951. – Т. 4.– С.327-343.
- Бокова П.* Българският диалект сред буджакското многоезичие. Върху материал от с.Суворово (Шекерлик-Китай), Украина.// Българският език през ХХ век. – София: Проф.Марин Дринов, Пенсофт, 2001. – с.381–386.
- Бонева Т.* Традиция и иновация в културата на две български села в Украйна // Украйна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга). Одеса, 29-31 жовтня 1998 року. – Одеса: Друк, 1999. – С. 207–221.
- Бояджиев Т.* Българските говори в Запада (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. – София: Климент Охридски, 1991. – 276 с.
- Бунина И.К.* Звуковой состав и грамматический строй говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии. – М.: АН СССР, 1953. Вып 4. – С.5-123.

Бунина И.К. Лексический состав говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии. – М.: АН СССР, 1953. Вып. 3. – С. 3 – 84.

Вакарелски Хр. Етнография на България. – София: Наука и изкуство, 1977. – 676 с.

Георгиева С.И. Особенности морфологической системы болгарского говора села Заря, Одесской области // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. ІХ. – С. 231-234.

Державин Н.С. Болгарскія колоніи в Росіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). – София: Мартилен, 1914. – 304 с.

Дыханов В.Я. Традиционные системы календарных дат болгар и гагаузов // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. – Одеса: АстроПринт, 2000. – С. 155–168.

Журавлев В.К. Говор села Криничное (Чешма-Варуита) // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: АН СССР, 1955. – Вып.7.– С. 18–62.

Зеленина Э.И. Словарный состав суворовского говора // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: АН СССР, 1955. – Вып.7. – С. 63 –114.

История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – Киев:АН УССР, 1978 – 866 с.

Клепикова Г.П. Некоторые вопросы использования болгарских диалектных материалов в лексико-семантических исследованиях советских лингвистов // Славянское и балканское языкознание. – М.: Наука, 1983. – С. 174 – 187.

Колесник В.А. Грецизмы в болгарском говоре п. Ольшанка Кировоградской области // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. УП. – С. 93 –100.

Колесник В.А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. – Одеса: Гермес, 2001 – 228 с.

Колесник В.О. Етнолінгвістична специфіка болгарських говірок вільшанського типу // Археологія та етнологія Східної Європи: Матеріали і дослідження. – Одеса: АстроПринт, 2000. – С. 337 – 350.

Колесник В.А. К вопросу о статусе фракийских говоров болгарских сел Юга Украины // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 1996. – Вип.1–П. – С. 50 – 56.

Колесник В. Українізми в болгарських говірках Півдня України // Четвертий міжнародний конгрес українців: Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Південь України. Одеса. – Одеса: АстроПринт, 1999. – С. 298 – 304.

Колесник В.А. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система – Одеса: Астропринт, 2003. – 352 с.

Колесник В.А. Словник лексичних балканізмів, зафіксованих у болгарських переселенських говірок//Одеська болгаристика – Вып. 3-4 – Одеса, 2005-2006 – С.103 –133.

Колесник В.А. Диагностирующие черты болгарской свадебной терминосистемы // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Літературні мови та діалекти Українського Подунав'я – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С.45-56.

Колесник В.А. Говорът на българите в с.Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник. // Българските говори в Украйна. – Одеса: Друк, 2008. – Вип.4. – 376 с.

Кондов В.И. Кортенский говор в Бесарабия. -Автореферат на кандидатска дисертация. – София, 1991. – 26 с.

Котова Н. Говор с. Твардица Молдавской ССР: К истории сливенского говора // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М –Л., 1950. – Том 2. – С.270 – 308.

Кочев И. За диагностиращите черти на българските диалекти.// Български език – Кн. 4, 1991, – С. 307 – 404.

Милетич Л. Източнобългарските говори. – София: БАН, 1989. – 192 с.

Младенов М. Ятовата граница в светлината на нови данни (Към въпроса за диалектното разчленение на българския език) // Славистичен сборник. – София: БАН, 1973. – С. 241 – 257.

Наулко В. Сучасні етнічні процеси серед болгарської діаспори України // Матеріали міжнародного круглого столу «Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)». – К., 1998. – С. 37 – 43.

Парзулова М. Село Ново Ивановка (Одеська област) в светлината на езиковата археология. – Одеса: ЧП ТМСИ, 2006. – 190 с.

Парзулова М. Кримските болгари. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопография. – Одеса: Друк, 2007. – 274.

Пейчева О. Иноязычное влияние на фонетику славянского диалектного слова // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 2002. –Вип.1Х. – С.208-214.

Пригарин А.А., Агафонова Т.А., Ганчев А.И. Очерки этнографии болгарского населения Евгеновки Тарутинского района Одесской области // Одеська болгаристика. – Вип. 1. – Одеса, 2003. – С. 6 -70.

Пригарин А., Тхоржевская Т., Агафонова Т., Ганчев А. Кубей и кубейци: бит и культура на българите и гагаузите в с. Червоноармейское, Болградски р-н, Одеська област. – Одеса: Маяк, 2002. – 88 с.

Стойков Ст. Българска диалектология. – София: Проф. Марин Дринов, 2002. – 430 с.

Стойков Ст. Говор села Твърдицы (Сливенской околии в Болгарии) и села Твардицы (Молдавской ССР) // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: АН СССР, 1958. – Вып.8. – С. 3-63.

Стоянов И. Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т.3. – Велико Търново, 1994. – С. 295-303.

Стоянов I.A., Стоянова E.П., Дадіверін I.Г. Мова болгар України в її усній та писемній формі. – Одеса: Оптимум, 2002. – 494 с.

Топалова С.Д. Говорът на българите в с.Калчево, Бесарабия// Българските говори в Украйна. – Одеса: Друк, 2009. – Вип.1У. – 258 с.

Чешко Е.В. Из истории кайракийского говора: болгарский говор с.Лощиновки Болградского р-на Измаильской обл. // Статьи и материалы по болгарской диалектологии. – М.: АН СССР, 1952. – Вып.2. – С. 21-75.

Чешко Е.В. Итоги работы по составлению лингвистического атласа болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения.– М-Л., 1950. – Том II. – С. 232-241.

Шабашов А.В. Ойконимия болгарских пунктов юга Украины /Одесская, Кировоградская, Николаевская области// Българска Бесарабия. – Болград, 1999. – В. 1. – С. 58–132.

Шабашов А.В. Система родства болгар Украины: Автореф. дис. канд. ист. наук – К., 1996. – 21с.

Шабашов А.В., Челак Е.И., Дыханов В.Я. Кубей и кубейцы. К 190-летию основания села Червоноармейское. – Одесса: Анна, 1999. – 32 с.

Шабашов А.В. и др. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии.– Одесса: Астропринт, 2003. – 788 с.